

MS-A010{2,3,4,5} (SCI,ELEC*, ENG*)
Differentiaali- ja integraalilaskenta 1
Luento 7: Integraali ja analyysin peruslause

Pekka Alestalo, Jarmo Malinen

Aalto-yliopisto, Matematiikan ja systeemianalyysin laitos

October 20, 2021

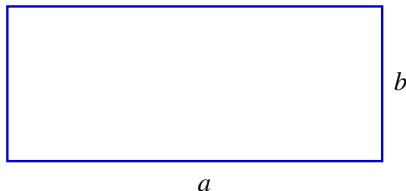
Suorakulmion pinta-ala

Integraalilasku voidaan tulkita eräiden pinta-alojen laskemiseksi.

Aluksi tarkastellaan umpinaisten tasokäyrien rajaamien alueiden pinta-aloja ja pyritään antamaan pinta-alalle integraalien kannalta käyttökelpoinen määritelmä.

Askel 1: Suorakulmion pinta-ala on *kanta* $\times$ *korkeus*:

$$A = ab.$$

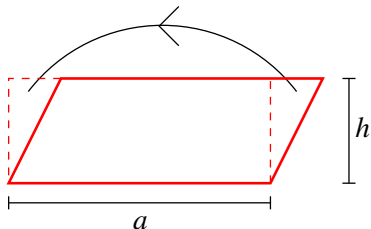

Tässä ei ole varsinaisesti ajateltu mitään matemaattisesti, vaan on hyväksytty käyttökelpoisena määritelmänä.

Suunnikkaan pinta-ala

Askel 2: Suunnikkaan pinta-ala on $kanta \times korkeus$:

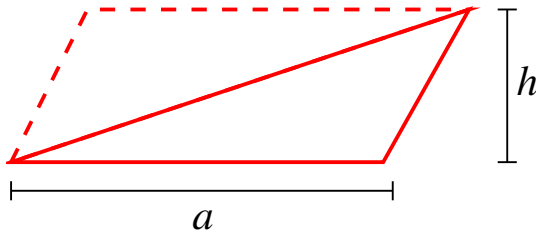
$$A = ah.$$

Ajateltu, että pinta-alan täytyy olla summautuva.

Askel 3: Kolmion pinta-ala on

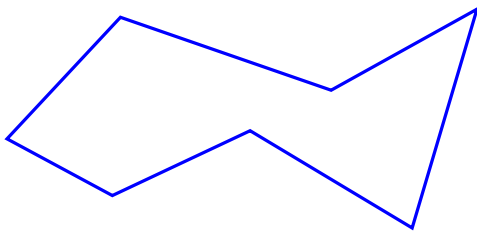
$$A = \frac{1}{2}ah.$$

Ajateltu, että yhdenmuotoisten kappaleiden pinta-alojen tulee olla samoja.

Monikulmio

Monikulmio on tasoalue, jota rajaa umpinainen ja itseään leikkaamaton murtoviiva.

Murtoviiva koostuu peräkkäisistä janoista, joille

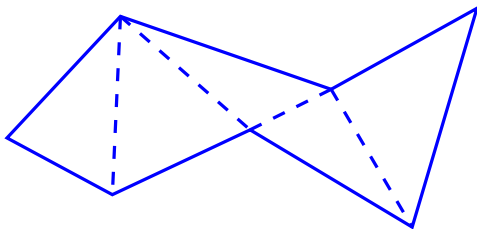
edellisen päätepiste = seuraavan alkupiste.

Se on **umpinainen**, jos

viimeisen päätepiste = ensimmäisen alkupiste.

Umpinaisen monikulmion pinta-ala

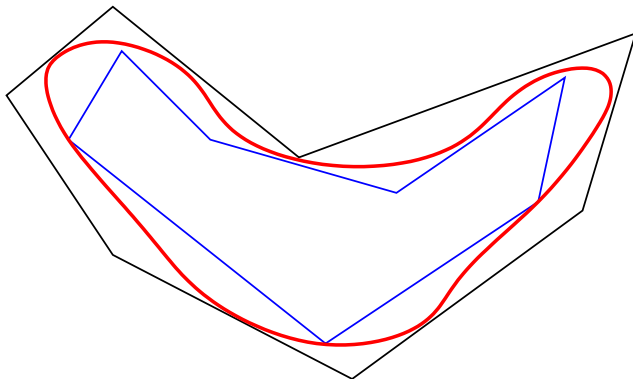
Askel 4: Monikulmion pinta-ala määritellään jakamalla monikulmio kolmioihin (= monikulmion kolmiointi) ja laskemalla kolmioiden pinta-alojen summa.

Lause: Kolmioiden pinta-alojen summa ei riipu kolmioinnin valinnasta.

Yleisen tasojoukon pinta-ala likimäärin

Askel 5: Muodostetaan rajoitetulle tasalueelle D sisämonikulmioita M_s ja ulkomonikulmioita M_u : $M_s \subset D \subset M_u$.

Monikulmioille pätee $A(M_s) \leq A(M_u)$ seurauksena siitä, että sama on totta sisäkkäisille kolmioille.

Määritelmä

Rajoitetulla tasojoukolla D on pinta-ala, jos jokaista $\varepsilon > 0$ vastaa sisämonikulmio M_s ja ulkomonikulmio M_u , joiden pinta-alojen erotus on pienempi kuin ε :

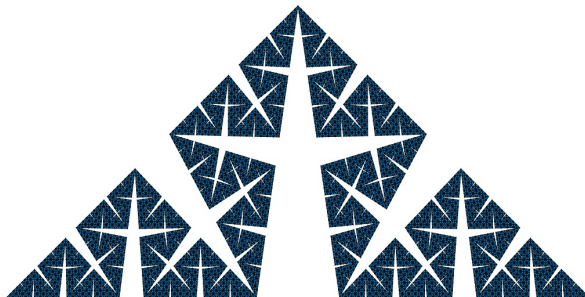
$$A(M_u) - A(M_s) < \varepsilon.$$

Tällöin kaikkien lukujen $A(M_s)$ ja $A(M_u)$ välissä on yksikäsitteinen reaalityö $A(D)$, jota kutsutaan joukon D pinta-alaksi.

Pinta-alakäsittelen ongelmia

Yllätys: Vaikka joukon D reuna olisi jopa jatkuva umpinainen tasokäyrä, ei sillä aina ole pinta-alaa! Itseään leikkaamaton reunakäyrä voi olla niin "kiemurteleva", että sen "pinta-ala" > 0 . Ensimmäinen esimerkki [W.F. Osgood, 1903].

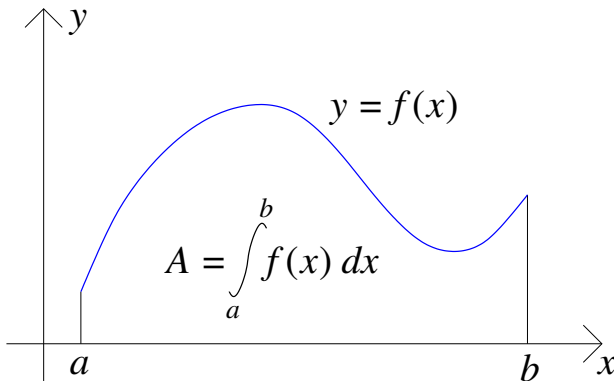

Mandelbrotin joukko — katso animaatioita YouTubessa!

Määrätty integraali I

Olkoon $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ sellainen, että $f(x) \geq 0$ kaikilla $x \in [a, b]$.

Kuinka suuren pinta-alan A käyrä $y = f(x)$ rajaa yhdessä x -akselin kanssa välillä $[a, b]$, jossa ajatellaan $a < b$?

Määrätty integraali II

Kutsumme tätä pinta-alaa A (jos se on ylipäätään olemassa) **määrätyksi integraaliksi**

$$A = \int_a^b f(x) dx$$

Määrätty integraali on siis reaaliluku (ei funktio).

Myöhemmin havaitaan, että ehtoa $f(x) \geq 0$ ei tarvita lainkaan. x -akselin alapuolelle jäävä pinta-ala voidaan ymmärtää negatiivisena.

Määrätty integraali III

- Tällä kurssilla integraali määritellään kaikille paloittain jatkuville funktioille. **Paloittainen jatkuvuus tarkasti hetken päästä.**
- Yleisemmin integraalia voidaan tutkia myös rajoitettujen funktioiden tapauksessa, jolloin puhutaan **Riemann-integraalista**.
- Paloittain jatkuvat funktiot ovat **Riemann-integroituvia** kuten hetken päästä määritellään.
- Ikävä kyllä, kaikki rajoitetut funktiot eivät ole Riemann-integroituvia. Tämä hankaloittaa yleisen tapauksen käsittelyä.

Jatkuvan funktion integraali I

Olkoon $f: [a, b] \rightarrow \mathbf{R}$ jatkuva, jossa $a < b$. Välin $[a, b]$ **jakoon** eli **ositukseen**

$$a = x_0 < x_1 < x_2 < \cdots < x_n = b$$

liittyy sitä vastaava funktion f **yläsumma**

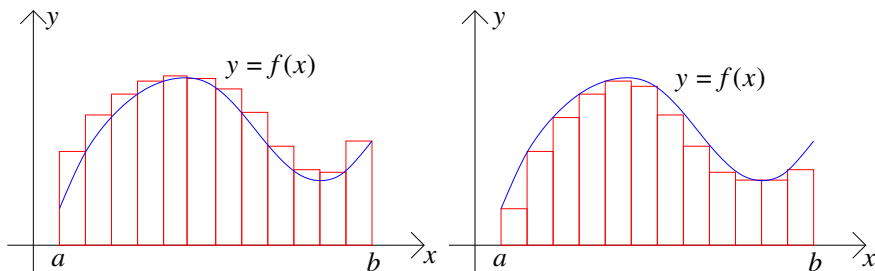
$$S = \sum_{k=1}^n M_k(x_k - x_{k-1}), \quad M_k = \max\{f(x) \mid x_{k-1} \leq x \leq x_k\}$$

ja **alasumma**

$$s = \sum_{k=1}^n m_k(x_k - x_{k-1}), \quad m_k = \min\{f(x) \mid x_{k-1} \leq x \leq x_k\}.$$

Nämä ovat positiivisen funktion tapauksessa erään ulko- ja sisämonikulmion (= pylväsdiagrammit) pinta-aloja.

Jatkuvan funktion integraali II

Punaisten pylväiden pinta-alojen summa on (tasavälistä jakoa vastaava) yläsumma S vasemmanpuoleisessa kuvassa ja alasumma s oikeanpuoleisessa kuvassa.

Aina pätee:

- (i) Kun jakopisteitä lisätään (sanotaan: jakoa tihennetään), niin s kasvaa ja S pienenee;
- (ii) $s \leq S$, vaikka ne laskettaisiin eri jakopisteillä.

Perustelu: (i) Kuviosta (tai muulla tavoin) nähdään, miten ala- ja yläsumma muuttuvat, kun lisätään yksi jakopiste. **Piirrä!**

(ii) Jos ylä- ja alasumman laskemiseen käytetään samoja jakopisteitä, niin väite on selvä, koska $m_k \leq M_k$ kaikilla k . Jos jakopisteet eivät ole samat, niin tarkastellaan tihennettyä jakoa ottamalla mukaan molempien jakojen kaikki pisteet. Tämän jälkeen väite seuraa kohdasta (i).

Integraalin määritelmä

Määritelmä

Positiivinen funktio f on Riemann-integroituva välillä $[a, b]$, jos jokaista $\varepsilon > 0$ vastaa sellainen jako, jossa

$$S - s < \varepsilon.$$

Funktion f integraali $I \in \mathbb{R}$ on tällöin se yksikäsitteinen luku, jolle $s \leq I \leq S$ kaikissa jaoissa; merkitään

$$\int_a^b f(x) dx = I.$$

Positiivisen funktion tapauksessa tämä vastaa täsmälleen sitä vaatimusta, että jakoihin liittyvien pylväsdiagrammien avulla lasketut ulko- ja sisämonikulmioiden pinta-alat saadaan "mielivaltaisen" lähelle toisiaan, kun jakoa tihennetään riittävästi.

Mikä tulee ongelmaksi, jos funktio ei olekaan positiivinen?

Sopimuksia I

Olkoon $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ funktio, jossa $a < b$ ja $f(x) \geq 0$.

Laajennetaan integraalimerkin käyttöä tekemällä seuraavat sopimukset:

$$\begin{aligned}\int_a^a f(x) dx &= 0, \\ \int_b^a f(x) dx &= - \int_a^b f(x) dx, \\ \int_a^b (-f(x)) dx &= - \int_a^b f(x) dx.\end{aligned}$$

Viimeinen sopimus mahdollistaa negatiivisten funktioiden integroimisen.

Näiden sopimusten nojalla pätee

$$\int_a^b f(x) dx = \int_a^c f(x) dx + \int_c^b f(x) dx$$

kaikilla a, b, c järjestyksestä riippumatta **Piirrä kuvio!**.

Lisäksi voimme integroida **sekä** positiivisia **että** negatiivisia arvoja saavuttavia funktiota määrittelemällä

$$\int_a^b f(x) dx = \int_a^b f_+(x) dx + \int_a^b f_-(x) dx$$

jossa $f_+(x) = \max(f(x), 0)$ ja $f_-(x) = \min(f(x), 0)$.

Lause

Integraali on määritelty kaikille jatkuville funktioille ja se voidaan laskea raja-arvona

$$\int_a^b f(x) dx = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=1}^n f(x_k) \Delta x$$

käyttämällä tasavälisiä jakopisteitä $x_k = a + k\Delta x$, jossa $\Delta x = (b - a)/n$ on askelpituus ja $0 \leq k \leq n$.

Yleisemmin: Edellisessä summassa arvon $f(x_k)$ tilalla voi olla mikä tahansa arvo $f(z_k)$, kun $x_{k-1} \leq z_k \leq x_k$, eikä jaon tarvitse olla tasavälinen.

Ainoa vaatimus: Jakovälien max-pituus $\rightarrow 0$, kun $n \rightarrow \infty$. Tässä tapauksessa puhutaan integraalin laskemisesta **Riemannin summien** avulla.

Määritelmä

Funktio $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ on paloittain jatkuva, jos sillä on vain äärellinen määrä epäjatkuvuuskohtia

$$a \leq c_1 < c_2 < \cdots < c_m \leq b,$$

joissa kaikissa toispuoliset raja-arvot ovat olemassa ja äärellisiä (ts. $\pm\infty$ ei sallita).

Määritelmästä seuraa, että jokaisella yksittäisellä välillä $[c_{k-1}, c_k]$ funktio f voidaan muokata jatkuvaksi muuttamalla päätepistearvoiksi ko. toispuoliset raja-arvot.

Määritelmä

Jos $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ on paloittain jatkuva, niin

$$\int_a^b f(x) dx = \sum_{k=1}^{m+1} \int_{c_{k-1}}^{c_k} f(x) dx,$$

kun käytetään edellisen sivun merkintöjä, $c_0 = a$, $c_{m+1} = b$ ja f tulkitaan jatkuvaksi jokaisella välillä $[c_{k-1}, c_k]$ erikseen.

Käytännössä integraalin laskeminen täytyy tehdä useammassa osassa yllä olevan kaavan tapaan myös silloin, kun funktio f on määritelty paloittain joko epäyhtenäisellä integroimisalueella tai eri kaavoin eri osa-alueissa (jatkuvuudesta riippumatta).

Paloittain jatkuvien funktioiden integraalille pätee

- Lineaarisuus: Jos $c_1, c_2 \in \mathbb{R}$, niin

$$\int_a^b (c_1 f(x) + c_2 g(x)) dx = c_1 \int_a^b f(x) dx + c_2 \int_a^b g(x) dx.$$

- Positiivisuus: Jos $h(x) \geq 0$ kaikilla x , niin $\int_a^b h(x) dx \geq 0$.

- Seuraus: $f(x) \leq g(x) \Rightarrow \int_a^b f(x) dx \leq \int_a^b g(x) dx$

- Erityisesti: Koska $\pm f(x) \leq |f(x)|$, niin

$$\pm \int_a^b f(x) dx \leq \int_a^b |f(x)| dx \Rightarrow \left| \int_a^b f(x) dx \right| \leq \int_a^b |f(x)| dx.$$

Lause

Jos $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ on jatkuva, niin

$$\int_a^b f(x) dx = f(c)(b - a) \text{ jollakin } c \in [a, b], \text{ ts.}$$

$$f(c) = \frac{1}{b - a} \int_a^b f(x) dx = \bar{f} = \text{funktion } f \text{ keskiarvo välillä } [a, b].$$

Perustelu: Tehdään taululla.

Mihin tarvitaan jatkuvuutta? Riittäisikö paloittainen jatkuvuus?

Lause

Analyysin peruslause: Jos $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ on jatkuva, niin

$$\frac{d}{dx} \int_a^x f(t) dt = f(x)$$

kaikilla $x \in]a, b[$.

Perustelu: Tehdään taululla lähtien erotusosamäärästä.